

Verleden, heden, toekomst

Didactiekboek

Cees van der Kooij

Noordhoff Uitgevers

Verleden, heden, toekomst

Didactiekboek

'Ik dacht dat u een mens was.'

Clara Asscher-Pinkhof

Verleden, heden, toekomst

Didactiekboek Geschiedenis & Samenleving

Cees van der Kooij

Vijfde druk

Noordhoff Uitgevers Groningen | Houten

Ontwerp omslag: Luyck + Zoon, Groningen

Omslagillustratie: PhotoDisc

Fotografie voorwerp: John Welling

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan: Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever, ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te nemen met de uitgever.

1 2 3 4 5 / 13 12 11 10 09

© 2009 Noordhoff Uitgevers, Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/reprorecht). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-85163-7

ISBN 978-90-01-48801-7

NUR 846

Woord vooraf

In 1986 verscheen de eerste druk van *Verleden, heden, toekomst*, een didactiekboek voor geschiedenis, maatschappelijke verhoudingen, waar- onder staatsinrichting, en geestelijke stromingen in het primair onder- wijs. In die eerste druk deed ik als auteur verslag van het schrijfproces:

Het schrijven van dit boek was een boeiend avontuur. Nog meer dan in de dagelij- se onderwijspraktijk word je bij het schrijven van een boek gedwongen het hele on- derwijsterrein in onderlinge samenhang in kaart te brengen en je opvattingen te ex- pliciteren. Tijdens het schrijven waan je je bij herhaling op glad ijs, sta je voor diepe afgronden, maar heb je soms ook het gevoel de top van een hoge berg bereikt te heb- ben, met overzicht en inzicht als beloning. Hopelijk is zo een boek ontstaan dat sti- muleert tot een zo goed mogelijk onderwijs in geschiedenis, maatschappelijke ver- houdingen en geestelijke stromingen als bijdrage aan de vorming van kinderen tot geïnteresseerde, geïnformeerde, actieve en betrokken leden van de samenleving. De keuzen die je als schrijver maakt, worden onder meer bepaald door de mate waarin je het complexe werktein overziet. Volledigheid is daarbij helaas een onbereikbaar ideaal geworden. Op- en aanmerkingen die tot verbetering van de in dit boek ontwik- kelde visie op onderwijs in geschiedenis, maatschappelijke verhoudingen en geestelij- ke stromingen in de basisschool kunnen leiden, zijn daarom van harte welkom.

In dat twintigjarig bestaan is *Verleden, heden, toekomst* met steeds kortere tussenperiode herschreven en geactualiseerd. De laatste keer – de vierde druk – gebeurde dit in 2001. In 2004 kreeg het boek een inhoudelijke ‘broer’ in de vorm van het *Bronnenboek. Verleden, heden, toekomst*. Het verschijnen van dit inhoudelijk boek was één van de redenen om een vijfde druk voor te bereiden van het didactiekboek. Een andere belang- rijke reden was gelegen in het denken over competenties voor het le- raarschap. Die competenties zijn in deze nieuwe druk het ordenings- principe geworden. Daarbij zijn de in de opleiding te verwerven compe- tenties niet het eindpunt, maar ze zijn een onderdeel van een ontwik- kelingsproces van competenties tijdens de gehele onderwijsloopbaan.

Zo’n boek maak je niet alleen. Het is uiteindelijk het resultaat van reflec- tie op praktijkervaringen op het gebied van (na)scholing, op literatuur- studie en op gesprekken met collega’s. Stimulerend waren de gesprekken met de medecommissieleden van de Commissie PA-BO van de Vereni- ging van Docenten Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN) en met de collega’s op de studiedagen van deze commissie. Met name collega Hans Keissen heeft in de voorbereiding van de vijfde druk een aantal suggesties aangedragen.

Ook voor deze vijfde druk leverde Ingrid Sjouken weer als eerste haar kri- tisch-opbouwend commentaar op de inhoud van het manuscript. Voor haar bijdragen op tekstueel gebied en voor haar steun bij het schrijfpro- ces ben ik haar heel erkentelijk.

Roden, augustus 2005
Cees van der Kooij

Inhoud

Inleiding 11

Deel 1

Basiscompetenties 14

1 Competenties op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving* 17

1.1 Eindtermen, startbekwaamheden en competenties 18

1.2 Wat zijn competenties? 19

1.3 Competenties van leraren 20

1.4 Competenties op het gebied van vakinhoud en vakdidactiek 21

1.5 Competenties voor *Geschiedenis & Samenleving* 22

Samenvatting 23

Kernbegrippen 24

Literatuur 25

Opdrachten 26

2 Beeldvorming van verleden, heden en toekomst 27

2.1 Historisch besef/historisch denken 28

2.2 Beelden van het heden 29

2.3 Beelden van het verleden 31

2.4 Beelden van de toekomst 34

2.5 Een programma voor het onderwijs 34

Samenvatting 35

Kernbegrippen 36

Literatuur 37

Opdrachten 38

3 Voor wie? Kinderen vormen zich beelden van de werkelijkheid 41

3.1 Visies op de ontwikkeling van kinderen tussen vier en twaalf jaar 42

3.2 De wereld van het kind 48

3.3 Kind en tijd 54

3.4 Kind en kennis, houdingen en vaardigheden 58

Samenvatting 63

Kernbegrippen 64

Literatuur 65

Opdrachten 66

4 Wat moet op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*? 69

4.1 Onderwijswetten 70

4.2 Kerndoelen in het algemeen 71

4.3 Kerndoelen voor *Samenleving* 71

4.4 Kerndoelen voor *Geschiedenis* 75

Samenvatting 83

Kernbegrippen 84

Literatuur 85

Opdrachten 87

Deel 2

Werken met leerlingen 88

- 5 Van lesdoel tot evaluatie 91**
 - 5.1 Beeldvorming via lessen *Geschiedenis & Samenleving* 93
 - 5.2 Introductie van een lessenserie 97
 - 5.3 Didactische vormgeving van de les: inleiden in en ontdekken 98
 - 5.4 Beeldvormers 107
 - 5.5 Verwerking 108
 - 5.6 Evaluatie 112
 - Samenvatting 114
 - Kernbegrippen 115
 - Literatuur 117
 - Opdrachten 119

- 6 Beeldvormingsschema voor het onderwijs 121**
 - 6.1 Het beeldvormingsschema 123
 - 6.2 Beeldvorming door middel van de werkelijkheid 124
 - 6.3 Beeldvorming door middel van afbeeldingen 134
 - 6.4 Beeldvorming door middel van het gesproken woord 152
 - 6.5 Beeldvorming door middel van het geschreven/gedrukte woord 160
 - 6.6 Beeldvorming door middel van doen 167
 - Samenvatting 177
 - Kernbegrippen 178
 - Literatuur 179
 - Opdrachten 184

- 7 Beeldvorming door middel van lesmaterialen, documentatiecentrum - mediatheek en internet 187**
 - 7.1 Lesmaterialen als beeldvormers 188
 - 7.2 Documentatiecentrum - mediatheek als beeldvormer 198
 - 7.3 Internet 203
 - Samenvatting 209
 - Kernbegrippen 210
 - Literatuur 211
 - Opdrachten 214

Deel 3

Werken met collega's in teamverband 216

8 **Uitgangspunten voor een schoolprogramma voor *Geschiedenis & Samenleving*** 219

- 8.1 Algemene uitgangspunten voor een schoolprogramma *Geschiedenis & Samenleving* 221
- 8.2 Plaats van *Geschiedenis & Samenleving* in het schoolprogramma 227
- 8.3 Interne structuur van het programma *Geschiedenis & Samenleving* 230
- 8.4 Betekenis van de schoolomgeving voor het programma 237
- 8.5 Inhoud van het programmaonderdeel: oriëntatie in de tijd 240
- 8.6 Inhoud van het programmaonderdeel: oriëntatie in het heden, in het verleden en op de toekomst 249
- 8.7 Inhoud, doelen en benodigde onderwijstijd 254
 - Samenvatting 256
 - Kernbegrippen 257
 - Literatuur 259
 - Opdrachten 261

9 **Lesmaterialen kiezen** 263

- 9.1 Kiezen van een geschiedenismethode 264
- 9.2 Kiezen van incidenteel lesmateriaal 272
- 9.3 Kiezen van lesmateriaal voor staatsinrichting 275
- 9.4 Kiezen van weblessen 276
 - Samenvatting 279
 - Literatuur 280
 - Opdrachten 281

10 **'In 't Verleden ligt het Heden'** 283

- 10.1 Mondelinge geschiedenis: thuis 284
- 10.2 Onderwijswetten: op school 285
- 10.3 Vaderlands(ch)e geschiedenis 286
- 10.4 Staatsinrichting 288
- 10.5 Verzuiling 288
- 10.6 Doelen van geschiedenis- en staatsinrichtingsonderwijs 289
- 10.7 Wereldoriëntatie 290
- 10.8 Verder denken over *Geschiedenis & Samenleving* 293
- 10.9 Geschiedenismethoden 300
- 10.10 Methoden voor maatschappelijke verhoudingen en geestelijke stromingen 303
 - Samenvatting 305
 - Literatuur 307
 - Opdrachten 309

Bijlage: De competenties op een rij 311

Illustratieverantwoording 319

Register 323

Inleiding

Verleden, heden, toekomst. Didactiekboek brengt de didactiek voor geschiedenis, maatschappelijke verhoudingen, waaronder staatsinrichting, en geestelijke stromingen in kaart. In dit boek worden deze kennisgebieden in onderlinge samenhang aan de orde gesteld. Omdat de wettelijke omschrijving van deze kennisgebieden in een boek als deze wat omslachtig is, worden die kennisgebieden hier omschreven als *Geschiedenis & Samenleving*. Daarbij worden ook herhaaldelijk de termen 'hedendaagse werkelijkheid' en 'historische werkelijkheid' gebruikt als het gaat om respectievelijk *Samenleving* en *Geschiedenis*.

Centraal staan de competenties, die nodig zijn voor goed onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*. Als uitgangspunt is genomen dat in een lerarenopleiding een start gemaakt wordt met het verwerven van deze competenties en dat er eenmaal 'voor de klas' verder aan gewerkt wordt. Competentieverwerving als een continu proces tijdens de onderwijsloopbaan, een proces, waaraan voortdurend wordt gewerkt.

De competenties zijn naar analogie van het competentiedenken van de Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL) verdeeld over drie delen van dit boek. In het eerste deel *Basiscompetenties* gaat het om competenties, die fundamenteel zijn voor het onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*. Na een hoofdstuk over competenties in het algemeen volgen hoofdstukken over beeldvorming, over de leerlingen en over wat er wettelijk geregeld is op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*.

In deel 2 *Werken met leerlingen* staan de competenties op het gebied van lesgeven centraal. Het voorbereiden van lessen, de specifieke beeldvormers voor *Geschiedenis & Samenleving*, verenigd in een beeldvormings-schema en de didactische aspecten van het werken met methoden, incidenteel lesmateriaal, het documentatiecentrum – de mediatheek en internet komen uitgebreid aan de orde.

Werken met collega's in teamverband is het thema van deel 3. Competenties om met collega-teamleden het schoolprogramma te doordenken en te ontwikkelen, met criterialijsten voor de keuze van methoden, incidenteel lesmateriaal en weblessen. Dit deel wordt afgesloten met competenties op het gebied van de geschiedenis van (opvattingen over goed onderwijs in) *Geschiedenis & Samenleving*.

Ieder hoofdstuk begint met een competentielijst, waaraan via dat hoofdstuk gewerkt kan worden. Al die competenties zijn in de vorm van een checklist bij elkaar gezet als bijlage achterin het boek. Aan het slot van een hoofdstuk zijn lijsten met kernbegrippen (de vaktaal op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*), studie- en onderzoeksopdrachten en een literatuurlijst opgenomen. Bij de literatuuropgaven zijn de letters A, B en C vermeld, die betrekking hebben op de loopbaanfasen van een leraar: A heeft betrekking op literatuur voor het basis- of juniorniveau, B op het mediorniveau en C op seniorniveau.

Aan het einde van het boek is een register opgenomen met vakdidactische begrippen.

Door deze opzet is het boek een hulpmiddel tijdens de hele onderwijsloopbaan: eerst tijdens de lerarenopleiding en daarna tijdens het werken met leerlingen als teamlid. Bij alle competenties kunnen logboeknotities gemaakt worden, waardoor een leraar de eigen ontwikkeling kan bijhouden en in het persoonlijk ontwikkelingsplan voornemens kan formuleren voor het onderdeel *Geschiedenis & Samenleving*.

Dit boek is in augustus 2005 afgesloten. De ontwikkelingen op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving* gaan vanzelfsprekend door. Via een website van de uitgever zullen de belangrijkste nieuwe ontwikkelingen vastgelegd worden, zodat deze in beeld blijven en nieuwe literatuur aan de literatuurlijsten kan worden toegevoegd.

Competenties voor onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving* hebben betrekking op vakinhoud en op vakdidactiek. Daarom vormen de twee boeken onder de titel *Verleden, heden, toekomst* – het Bronnenboek en het Didactiekboek – een twee-eenheid.

Basis- competenties

- 1** Competenties op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving* 17
- 2** Beeldvorming van verleden, heden en toekomst 27
- 3** Voor wie? Kinderen vormen zich beelden van de werkelijkheid 41
- 4** Wat moet op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving?* 69

Goed onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving* vraagt om een onderwijsgevende, die allereerst aan een viertal basisvoorwaarden voldoet.

De eerste voorwaarde, uitgewerkt in hoofdstuk 1, is dat de onderwijsgevende werkt aan de competenties die nodig zijn voor goed onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*. Daartoe moet eerst duidelijk zijn wat competenties zijn, in het algemeen en specifiek voor *Geschiedenis & Samenleving*, en vervolgens hoe aan die competenties gewerkt kan worden. Dat begint in de opleiding, maar dat is nog maar een start. Eenmaal aan het werk met leerlingen zal er verder aan die competenties gewerkt moeten worden. Eigenlijk continu om de bekwaamheid als leraar op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving* te vergroten en te verdiepen.

De tweede voorwaarde, beschreven in hoofdstuk 2, is dat de onderwijsgevende een idee heeft waarom *Geschiedenis & Samenleving* een onderdeel vormt van het primair onderwijs. Wat is de opdracht voor onderwijsgevendens als het gaat om onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*. Wat zijn de bedoelingen? Wat moet ermee bereikt worden?

De derde voorwaarde, uitgewerkt in hoofdstuk 3, is dat de onderwijsgevende – toegespitst op *Geschiedenis & Samenleving* – beschikt over ontwikkelingspsychologische basiskennis over kinderen tussen vier en twaalf jaar. Voor wie is het onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving* bestemd? Welke ontwikkelingspsychologische noties zijn van belang voor onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*?

De vierde en laatste voorwaarde, beschreven in hoofdstuk 4, is dat de onderwijsgevende beschikt over antwoorden op de vraag: *Wat moet?* Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen heeft in onderwijswetten en kerndoelen vastgelegd wat er op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving* in het onderwijs aan de orde moet komen. Die wetten en kerndoelen vormen het kader waarbinnen de lessen *Geschiedenis & Samenleving* geplaatst moeten worden.

Ieder hoofdstuk bevat een overzicht van competenties, waaraan gewerkt moet worden. Ze worden basiscompetenties genoemd omdat ze voorwaardelijk zijn: ze moeten eerst bestudeerd worden voordat het werken met leerlingen aan de orde is en tijdens het werken met leerlingen moet er steeds weer op worden teruggegrepen.

Competenties op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*

- 1.1 Eindtermen, startbekwaamheden en competenties 18
- 1.2 Wat zijn competenties? 19
- 1.3 Competenties van leraren 20
- 1.4 Competenties op het gebied van vakinhoud en vakdidactiek 21
- 1.5 Competenties voor *Geschiedenis & Samenleving* 22
 - Samenvatting 23
 - Kernbegrippen 24
 - Literatuur 25
 - Opdrachten 26

Goed onderwijs vereist goede leraren. Maar wanneer is er sprake van een goede leraar? Een goede leraar word je door een lerarenopleiding te volgen en daarna in de praktijk je verder te ontwikkelen. Om dat opleidings- en ontwikkelingsproces te concretiseren is er voor het leraarschap een competentiecatalogus opgesteld.

Die lijst van competenties biedt de mogelijkheid aan studenten van lerarenopleidingen om zich gericht voor te bereiden op hun toekomstige beroep. Niet in de zin van dat aan het einde van de opleiding alle competenties voor 100% aanwezig zouden moeten zijn. Het werken aan de competenties gaat door, ook als je op een school voor de klas staat.

In dit hoofdstuk komen in drie stappen de leraarscompetenties aan de orde.

Als stap 1 wordt het totaalpakket aan competenties van een leraar beschreven, waarbij het schema van de Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL) centraal staat.

In stap 2 wordt de vakinhoudelijke en didactische rol eruit gelicht.

Wat zijn de bekwaamheidseisen voor deze rol? De beschrijving is nog op het niveau van alle vakgebieden in het onderwijs.

De vakinhoudelijke en didactische rol op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving* wordt in stap 3 uitgewerkt. Voor de vakdidactische competenties zijn indicatoren opgesteld, die in de volgende hoofdstukken stuk voor stuk worden uitgewerkt.

Via dit hoofdstuk wordt gewerkt aan de basiscompetenties met als indicatoren:

- 1-1 De leraar is in staat om tijdens opleiding en leraarschap te verwoorden wat de betekenis van competenties is – in het algemeen en in het bijzonder voor onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving* – en hoe aan die competenties kan worden gewerkt.
- 1-2 De leraar is in staat – blijkens evaluaties van lesactiviteiten – tot kritische zelfreflectie voor wat betreft de mate van beheersing van de competenties voor onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*.

1.1 Eindtermen, startbekwaamheden en competenties

Om onderwijs te mogen geven in Nederland is het nodig dat je een lerarenopleiding volgt, die afgesloten wordt met een *bewijs van bekwaamheid*. In het verleden is die bekwaamheid – als resultaat van de opleiding – op verschillende manieren gedefinieerd.

Eindtermen

Zo zijn er ooit *eindtermen* opgesteld voor lerarenopleidingen. Die eindtermen omschreven heel globaal de kennis en vaardigheden, waarover je moest beschikken om de opleiding met goed gevolg af te sluiten. Lange tijd bestond het idee dat je met datgene wat je op de opleiding geleerd had voor de rest van je leven het beroep van leraar kon uitoefenen. Zo verklaarde een directeur van een school, die met pensioen ging, tijdens zijn afscheidsrede dat hij zo'n goede opleiding gehad had, dat hij nadien nooit meer een boek in had hoeven te zien.

Startbekwaamheden

Al geruime tijd is zo iets niet meer voorstelbaar. Onder invloed van de snelle veranderingen in de samenleving – en dus ook in het onderwijs – zijn de eindtermen vervangen door *startbekwaamheden*. Als je een lerarenopleiding gevolgd hebt, beschik je over een startpakket aan kennis en vaardigheden. Na je opleiding werk je door aan dat pakket via verdere (na)scholing. Op basis hiervan zijn leraren ook wel ingedeeld in beginners, de junior-leraar, en gevorderden, de senior-leraar.

Competenties

Na de eindtermen en de startbekwaamheden zijn de *competenties* in beeld gekomen: een optelsom van kennis, inzicht, vaardigheden en houdingen. De formuleringen van de competenties worden niet langer ontleend aan de inhoud van de opleiding, maar aan het *beroepsprofiel* van de leraar. Ditmaal niet als het resultaat van de opleiding, maar gebaseerd op wat er nodig is voor goed leraarschap. Tijdens de opleiding neem je zelf de verantwoordelijkheid om te gaan werken aan de benodigde leraarcompetenties. Als je de opleiding afsluit heb je een idee over hoe je ervoor staat qua competenties. In de onderwijspraktijk blijf je daarna doorwerken aan je competenties, doorlopend en voortdurend.

1.2 Wat zijn competenties?

Integraal personeelsbeleid

De discussies over de competenties, die nodig zijn om goed onderwijs te geven, zijn begonnen tegen het einde van de twintigste eeuw. De invalshoek is het *integrale personeelsbeleid*. De discussies zijn in eerste instantie gericht op pogingen om binnen het leraarschap te komen tot een loopbaanperspectief: bijvoorbeeld van junior-leraar via ervaren leraar naar excellente leraar, ook wel omschreven als van basisniveau, via mediorniveau naar seniorniveau. Bij ieder niveau behoort een kenmerkend handelingsrepertoire oftewel een bepaalde mate van beheersing van een pakket aan competenties. Zowel de student in de lerarenopleiding als de beginnend leraar, maar ook de ervaren leraar werkt voortdurend aan de uitbreiding van het eigen handelingsrepertoire via een persoonlijk ontwikkelingsplan. Daarbij is zelfreflectie een belangrijke, voorwaardelijke competentie.

Maar wat zijn nu eigenlijk competenties? Daarover bestaan nogal wat verschillende opvattingen. De Onderwijsraad publiceerde in 2002 een studie over het begrip 'competentie': *Competenties: van complicaties tot compromis*. Deze studie bestaat uit een inventarisatie van een groot aantal omschrijvingen van het begrip en van de verschillende invalshoeken om het begrip in te vullen.

Definitie

Voor leraarcompetenties wordt de volgende definitie gehanteerd:

- het totaal aan kennis, inzicht, vaardigheden en houdingen,
- dat omschreven is en tot uiting komt in waarneembaar gedrag,
- steeds in relatie tot de beroepspraktijk van de leraar.

Bij competenties gaat het dus naast persoonskenmerken en motivatie niet alleen om kennis of alleen om vaardigheden, maar om een samenhangend totaalpakket. In het handelen in de onderwijspraktijk moet de mate van beheersing van de competenties blijken: waarneembaar gedrag gerelateerd aan de beroepspraktijk. In figuur 1.1 is dit totaalpakket in beeld gebracht.

Figuur 1.1 Zichtbaar gedrag gebaseerd op persoonskenmerken, motivatie, kennis en vaardigheden

1.3 Competenties van leraren

Goed onderwijs

Specifiek voor het onderwijs heeft de Stichting Beroepskwaliteit Leraren en ander onderwijspersoneel (SBL) in 2004 een overzicht van competenties samengesteld. De SBL definieert 'goed onderwijs' als volgt:

Goed onderwijs:

- komt tegemoet aan de basisbehoeften van leerlingen;
- helpt leerlingen om die dingen te leren die maatschappelijk nodig zijn;
- is bij de tijd;
- past bij de eigen identiteit van de school en bij de actuele stand van zaken in de onderwijskundige theorie en praktijk.

Beroepsrollen

De leraar, die dat goede onderwijs moet verzorgen, beschikt volgens de Stichting Beroepskwaliteit Leraren over zeven competenties. Die zeven competenties zijn gebaseerd op vier *beroepsrollen* en vier *situaties*, die kenmerkend zijn voor het beroep van leraar.

De vier beroepsrollen zijn de interpersoonlijke rol, de pedagogische rol, de vakinhoudelijke en didactische rol, en de organisatorische rol.

Goede leraren

Een goede leraar is dus:

- *interpersoonlijk competent* (zorgt voor een prettig leef- en werkklimaat en geeft op een goede manier leiding);
- *pedagogisch competent* (helpt de leerlingen een zelfstandig en verantwoordelijk persoon te worden);
- *vakinhoudelijk en didactisch competent* (helpt de leerlingen zich de culturele bagage nodig om te functioneren in de samenleving – de kerndoelen, zie hoofdstuk 4 – eigen te maken);
- *organisatorisch competent* (zorgt voor alle aspecten van klassenmanagement).

Situaties

Die rollen worden alle uitgevoerd in – situatie 1 – het werken met leerlingen. Maar er zijn ook nog drie andere situaties, waarvoor specifieke competenties van belang zijn:

- 2 competent in het samenwerken met collega's (bijdragen aan de schoolorganisatie);
- 3 competent in het samenwerken met de omgeving (samenwerken met de omgeving van de school);
- 4 competent in reflectie en ontwikkeling (zich voortdurend verder professionaliseren).

De Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) noemt in *Proeve van vakspecifieke competenties voor studenten aan de lerarenopleiding primair onderwijs* die situaties *dimensies* en onderscheidt er drie:

- werken aan jezelf als leraar (situatie 4);
- werken met kinderen in onderwijssituaties (situatie 1);
- werken binnen de context van de school (situatie 2 en 3).

In figuur 1.2 zijn de door de SBL geformuleerde competenties in schema weergegeven.

Figuur 1.2
Competentieschema
van de Stichting
Beroepskwaliteit
Leraren (SBL)
Bron:
www.lerarenweb.nl

OVERZICHT COMPETENTIES	MET LEERLINGEN	MET COLLEGA'S	MET OMGEVING	MET ZICHZELF
INTERPERSOONLIJK	1			
PEDAGOGISCH	2			
VAKINHOUDELIJK & DIDACTISCH	3	5	6	7
ORGANISATORISCH	4			

1.4 Competenties op het gebied van vakinhoud en vakdidactiek

De door de Stichting Beroepskwaliteit Leraren geformuleerde competenties zijn heel algemeen. Zo wordt competentie 3, de competentie die betrekking heeft op vakinhoud en didactiek, nader omschreven in de volgende *bekwaamheidseis*:

Bekwaamheidseis

De leraar primair onderwijs onderschrijft zijn vakinhoudelijke en didactische verantwoordelijkheid.

Hij heeft voldoende kennis en vaardigheid op het gebied van de onderwishaarhoud en de didactiek om een krachtige leeromgeving tot stand te brengen waarin de kinderen zich de culturele bagage eigen kunnen maken die de maatschappij vereist.

Op een eigentijdse, professionele, planmatige manier.

Om te voldoen aan deze bekwaamheidseis moet volgens de SBL een leraar primair onderwijs tot het volgende *in staat* zijn:

In staat tot

- Hij vormt zich een goed beeld van de mate waarin de kinderen de leerinhoud beheersen en van de manier waarop ze hun werk aanpakken.
- Hij ontwerpt op basis daarvan (speel- en) leeractiviteiten die voor de kinderen uitvoerbaar zijn en die hen aanzetten tot zelfwerkzaamheid.
- Hij voert die activiteiten samen met de kinderen uit.
- Hij evalueert die activiteiten en de effecten ervan en stelt zo nodig bij, voor de hele groep maar ook voor individuele kinderen.
- Hij signaleert leerproblemen en -belemmeringen en stelt, eventueel samen met collega's, een passend plan van aanpak of benadering op.

Om te voldoen aan deze bekwaamheidseis moet volgens de SBL een leraar primair onderwijs over de volgende *kennis* beschikken:

Kennis

- Hij beheerst de inhouden van de vak- en vormingsgebieden, zoals beschreven in de kerndoelen voor het primair onderwijs.
- Hij kent het belang van die leerinhouden voor het dagelijks leven van basisschoolkinderen en hij weet hoe zij die leerinhouden gebruiken.

- Hij is vertrouwd met de opbouw van de leerinhouden in leerlijnen en met de samenhang daartussen.
- Hij heeft kennis van (onderzoeksmatig) ontwerpen van onderwijs, didactieken en didactische leermiddelen, waaronder informatie- en communicatietechnologie.
- Hij is bekend met verschillende leer- en onderwijstheorieën en onderwijsarrangementen voor het jonge en oudere kind en hij weet hoe hij die in praktijk kan brengen.
- Hij is vertrouwd met hoe kinderen leren, wat hun leerbehoeften zijn, hoe hun ontwikkeling verloopt, welke problemen zich daarbij kunnen voordoen en hij weet hoe hij daar mee om kan gaan.
- Hij heeft kennis van de invloed van taalbeheersing en taalverwerking op het leren en hij weet hoe hij daar in zijn praktijk rekening mee moet houden.
- Hij heeft een praktische kennis van veelvoorkomende leerstoornissen en onderwijsbelemmeringen.
- Hij heeft kennis van processen van identiteitsvorming, zingeving en waardenontwikkeling bij het jonge en oudere kind én van de culturele bepaaldheid daarvan en hij weet welke consequenties hij hieraan moet verbinden voor zijn handelen.

Indicatoren

Bekwaamheidseisen moeten volgens de SBL uitgewerkt worden in *indicatoren*. Bekwaamheid blijkt uit waarneembaar gedrag in de beroepspraktijk. Een voorbeeld: *de leerkracht kan – blijkens de lessen in de groep – doelen formuleren, die enerzijds aansluiten bij de beginsituatie(s) van de leerlingen en anderzijds voortkomen uit de kerndoelen*.

1.5 Competenties voor Geschiedenis & Samenleving

Een goede leraar is volgens de SBL vakinhoudelijk en didactisch competent. De competenties op vakinhoudelijk gebied voor *Geschiedenis & Samenleving* staan centraal in het *Bronnenboek. Verleden, heden, toekomst*. De vakdidactische competenties worden in dit *Didactiekboek. Verleden, heden, toekomst* uitgewerkt. Daarbij is uitgegaan van de volgende situaties:

- 1 de basiscompetenties, die voorwaardelijk zijn om onderwijs te kunnen verzorgen in *Geschiedenis & Samenleving*;
- 2 het werken met leerlingen op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*;
- 3 het werken met collega's in teamverband op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*.

De door de SBL omschreven vierde situatie 'werken met zichzelf' wordt in dit boek vormgegeven door middel van de opdrachten en de literatuurlijst bij ieder hoofdstuk. Het leraarschap vraagt constant om de competentie zelfreflectie: hoe heb ik me voorbereid, hoe heb ik met de leerlingen gewerkt, wat is bevallen, wat moet beter en anders, aan welke competentieonderdelen moet ik nog verder werken?

De eerste drie situaties – de basiscompetenties, het werken met leerlingen en het werken met collega's in teamverband – zijn in dit boek uitgewerkt in aparte delen.

Per situatie zijn indicatoren geformuleerd met als resultaat een catalogus van indicatoren, die achterin het boek als bijlage opgenomen is. De opsomming per hoofdstuk en de catalogus aan het eind van het boek zijn bestemd om te werken aan de (zelfreflectie op de) vakdidactische competenties met als doel het verzorgen van steeds beter onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*.

Samenvatting

Voor het leraarsberoep zijn op basis van het beroepsprofiel competenties geformuleerd. Die competenties zijn richtinggevend voor de opleiding tot leraar én voor de verdere ontwikkeling van de leraar na de opleiding. Competentieontwikkeling is een continu proces, dat eigenlijk nooit af is: een goede leraar werkt voortdurend aan zijn eigen competentieontwikkeling.

In dit boek staan de competenties op vakdidactisch gebied centraal, die nodig zijn voor goed onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*. Ze zijn onderverdeeld in drie groepen: de basiscompetenties, het werken met leerlingen en het werken met collega's in teamverband. In iedere groep zijn de competenties omschreven in de vorm van indicatoren: waarneembaar gedrag in de beroepspraktijk op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*. Al die indicatoren zijn samengebracht in de vorm van een catalogus als bijlage achterin het boek.

In het volgende hoofdstuk komt aan de orde welke opdracht het onderwijs heeft op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*: Beeldvorming van verleden, heden en toekomst.

Kernbegrippen

Bekwaamheidseis	Omschrijving van wat iemand moet kennen en kunnen om een bepaald beroep uit te oefenen.
Competentie	Het totaal aan kennis, inzicht, vaardigheden en houdingen, dat omschreven is en tot uiting komt in waarneembaar gedrag, steeds in relatie tot de beroepspraktijk (van de leraar).
Eindtermen	Het pakket van eisen, waaraan een student moet voldoen aan het einde van de (leraren)opleiding.
Indicator	Omschrijving van waarneembaar gedrag, waaruit blijkt dat een competentie (deels) beheerst wordt.
Integraal personeelsbeleid	Totaalpakket van onderling op elkaar afgestemde personeelsbeleidsaspecten (van werving en selectie via begeleiding tot ontslag).
Startbekwaamheden	Het pakket van eisen voor een beginnende (net afgestudeerde) beroepsbeoefenaar (leraar).

Literatuur

Het beroepsprofiel

Beroep in beweging. Beroepsprofiel leraar primair onderwijs (1995). Utrecht: FORUM Vitaal Leraarschap (A).

Leraarcompetenties in het algemeen

Inspectie van het Onderwijs (2003). *Bekwaam afgerond?* Evaluatie startbekwaamheden in opleidingen Leraar Basisonderwijs. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs (2003;12) (C).

Lingsma, M. (et al.) (2003). *De docent competent*. Soest: Uitgeverij H. Nelissen (B).

Onderwijsraad (2002). *Competenties: van complicaties tot compromis*. Den Haag: Onderwijsraad (C).

Stichting Beroepskwaliteit Leraren en ander onderwijspersoneel (2004). *Bekwaamheidseisen leraren*, versie 20 mei 2004 (www.lerarenweb.nl) (A).

Stichting Beroepskwaliteit Leraren en ander onderwijspersoneel (z.j.). *Goede leraren voor goed onderwijs*. Den Haag: SBL (A).

Twisk, Th. F. (et al.) (1999). *Competenties van leraren*. Een goede bouwsteen voor integraal personeelsbeleid in het onderwijs. Utrecht: Berenschot (A/B).

Vakspecifieke leraarcompetenties

Beker, Th. (et al.) (2004). *Proeve van vakspecifieke competenties voor studenten aan de leraaropleiding primair onderwijs*. Aardrijkskunde, Natuur en techniek, Geschiedenis, Gezond en redzaam gedrag. Enschede: SLO (B).

Opdrachten

Studie

- 1.1 Er zijn heel wat definities in omloop van het begrip 'competentie'. Van minister Van der Hoeven is de uitspraak *Competenties aanleren is belangrijk, maar er moet ook vakkennis zijn* (29-04-2005). Hoe verhoudt zich deze uitspraak met de definitie van competenties in dit hoofdstuk?
- 1.2 a Geef in je eigen woorden een omschrijving van de vier situaties uit het SBL-schema, waarin een leraar over competenties moet beschikken.
b Geef voorbeelden van een mogelijke invulling voor die vier situaties op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving*.
- 1.3 Geef aan wat bedoeld wordt met het volgende citaat:

Competenties zijn niet vaag. Hbo leidt op tot een beroep maar zorgt er tevens voor dat mensen in staat zijn om, ook na hun eerste functie, met succes de volgende stap te maken (R. Bormans, Hogeschool van Amsterdam, 17-05-2005).
- 1.4 In de studie van Twisk (et al.) over competenties van leraren wordt een verband gelegd tussen competenties en integraal personeelsbeleid. Probeer dit verband te verklaren.
- 1.5 Licht toe waarom het denken in competenties beter past in een systeem van 'education permanent' dan bij het denken in eindtermen van een opleiding.

Onderzoek

- 1.6 Maak door middel van observatie in een bepaalde praktijksituatie voor *Geschiedenis & Samenleving* een inventarisatie van kenmerken van de vier situaties van werken uit het SBL-model.
- 1.7 Maak op basis van de evaluatie van een gegeven les op het gebied van *Geschiedenis & Samenleving* een prioriteitenlijst – een topdrie – van verder te ontwikkelen indicatoren van de competenties vakinhoud en vakdidactiek.